

Паядынак

Шчыльнымі радамі ляжалі яны на голай затаптанай падлозе былой сярэдняй школы, гэтыя некалькі сотняў палонных — параненых, хворых, душэўна надломаных людзей.

Уставаць, размаўляць і хадзіць было забаронена, і яны курчыліся так доўгія дні і ночы, застылымі позіркамі ўтаропіўшыся ў падзёўбаную кулямі столь, у разбітых шыбы вялікіх акон, у адзіне, што яшчэ нагадвала школу — пакрэм- заную класную дошку на тынкаванай сцяне. Дарагім напамінкам былога бялелі на ёй сляды, пэўна, яшчэ вясновых экзаменаў: рэшткі сказаў з падкрэсленымі словамі, напалову сцёrtая алгебраічная задача, а дзе-нідзе на беражках рамы нават паблісквалі напісаныя алоўкам выратаваўчыя вучнёўскія падказы. Гэта было жахліва — у такім пекле нялюдскіх пакут бачыць гэткія светлыя адзнакі інакшага, далёкага ўжо, як мара, жыцця. Яны быццам дражнілі, гэтыя зацёртыя слова «Пока свободою горим...» і гэтыя рэшткі спісанай крэйды, і нават анучка — шэрэя, размачаленая, даўно ўжо высахлая і забытая на самым краёчку дошкі.

Тыя напамінкі мінулага тупым нажом кроілі спакучаную душу лейтэнанта, які, шчыльна прыціснуўшыся да сцяны, ляжаў крайні ў радзе, якраз пад дошкай. Ён быў зусім яшчэ малады, гэты палонны камандзір, і вабіў сваёй юначай узмужнеласцю — зблытанымі валасамі колеру пішанічных каласоў, схуднелым, але ўсё яшчэ круглявым, чыстым і нейкім прасветленым тварам — усім абліччам добрага, паслухмянага хлопца. У класе было зусім ціха, людзі прымоўклі, ляжалі, бы мёртвыя, толькі ў далёкім

кутку нехта стагнаў у сне, нешта трывніў; роўна тупалі вартавыя ў калідоры ды ў рамах, не знаходзячы выйсця, білася, гудзела вялікая муха.

Але вось надвячоркам, калі негарачае восенскае сонца паклала на белай тынкоўцы шэсць доўгіх бліскучых палос, у калідоры загрукалі падкутыя боты, застукалі дзвёры, і застаялую цішу будынка скальхнула каманда:

— Стройца ўсім!

Людзі на падлозе заварушыліся. З немачнай паспешнасцю і стогнамі тыя, што яшчэ былі жывыя імаглі ўстаць, пачалі ўзнімацца на ногі, — заварушыліся твары, спіны, скарэлыя бінты павязак — усе падаліся ў дзвёры. Лейтэнант пад дошкай таксама варухнуўся, з яго вачэй ураз знікла зацятая самота, і ў глыбіні мільгануў ценъ трывожнае думкі. Ён узняўся разам з усімі і ў незашпіленай і непадпяразанай суконнай гімнасцёрцы з чорнымі пятліцамі на каўніры накіраваўся к выхаду. Яго левы рукаў з камандзірскім шаўронам матляўся пусты ўздоўж тулава, а пад гімнасцёркай на вузкай почапцы, якая белым шрамам уядалася ў худую юнацкую шыю, вісела параненая рука.

З калідора tym часам ляцела звычайнае тут, як пакуты і смерць, прывычнае «шинэль, шинэль», і людзі, стрымана тоўпячыся на парозе, выбіраліся ў дзвёры. Яны ўжо ведалі, навошта іх строяць, што будзе далей — гэтая жахлівая завядзёнка паўтаралася тут штодзень роўна ў сем вечара.

Выпхнугты ў калідор цеснымі натоўпамі людскіх цел, лейтэнант як-кольвецы засцерагаў ад штурханіны параненную руку і ціснуўся між людзей да акна. Праз падвойнае спляцэнне рам яму відаць быў цесны панадворак, з трох бакоў спіснуты сценамі, а з чацвёртага адгароджаны супэльным шэрагам парт, заследжаных ботамі, паламаных, з адарванымі вечкамі. З таго боку бар'ера ўжо збіраліся немцы — афіцэрэры тутэйшага гарнізона, якія акуратна штодзень сходзіліся на відовішча гэтай нялюдской экзекуцыі. Сярод іх быў і малады, пэўна лейтэнантавых год, афіцэр, у такой, як і ўсе, чорнай эсэсаўскай форме, — белатвары, маўклівы і нават пануры. Бы Гамлет на сцэне, стаяў ён крышачку ўбаку ад усіх, скрыжаваўшы на грудзях белыя рукі, і, так-

сама, як учора, як і ўсе ранейшыя дні, нерухомым затоеенным позіркам глядзеў у акно. Ён быццам кагосьці шукаў і неўзабаве, напаткаўшы лейтэнантаў твар, уставіўся ў яго, нібы ў самую душу,— глядзеў і глядзеў, і невядома, што займала яго — леная цікаўнасць ці змрочная злая зацятасць.

Аднак сёння ўгледацца адзін ў аднаго ім давялося нядоўга. Праз якую хвіліну ў калідоры прагучачаў сядзіты нямецкі вокліч, за ім — лаянка. Людскі натоўп здрыгануўся і таропка пачаў выстроўвацца ў цесны няроўны рад. Лейтэнанта адпіхнулі да акна, пацяснілі, балюча прыціснулі руку, і ён апынуўся ў першай шарэнзе. У вузкім праходзе між людзьмі і сцяной з зацятай таемнасцю на ўкорыленых тварах ішлі двое афіцэраў з салдатамі аховы. Яны выбіралі дужэйшых.

...Праз чвэрць гадзіны чацвярых з гэтай нялічанай грамады пакутнікаў вывелі са школы.

Па знаёмай, пратаптанай другімі сцяжыне яны — лейтэнант, баец у сподний кашулі з пустым, выбітым вокам, пажылы вусаты капітан-салёр і жылісты чарнагаловы ўзбек — увайшли за бар'ер і спыніліся. Лейтэнант прагна ўдыхнуў вячэрній свежасці, агледзеўся — трэба было неяк рыхтавацца да стычкі, і нічога цяпер так не жадаў ён, як мець здаровыя руکі. Побач, прыхінуўшыся адзін да аднаго цёплымі целамі, стаялі тыя, з кім яму суджана было хутка загінуць, і гэтая непазбежнасць канца без слоў і поглядаў таемнаю сілай з'ядноўала іх.

А на дварэ — над немцамі, людскімі пакутамі і блізкаю смерцю — ціха лунаў надвячорак цудоўнай восенскай пары — бабінага лета. Недзе за шыферным дахам школы садзілася яшчэ і ўвечары цёплае прыветнае сонца, двор атуліла доўгая палоса ценю, а ўгары цагляныя каміны, верхавіны клёнаў і ліп з жоўтым парадзелым лісцем ззялі журботай пагоднага заходу. Нейкі час было ціха. Немцы, стоячы купкамі, прымоўклі і з цікаўнай цярплівасцю прыглядаліся да ахвар, мераючы іх вачыма і вызначаючы іх фізічныя здольнасці. Яны скіравалі на гэтых чацвярых усю ўвагу, а тыя з перадсмяротнай прагнасцю пазіралі, як над галовамі ворагаў ззяў, свяціўся бляскамі восені стары разложысты

клён. Ужо набліжаўся канец яго прыгажосці, і з галля адвечным сваім парадкам з ціхім, развітальным шэптам-жальбаю сышаліся долу кляновыя лісткі. Усё менела і менела іх на галінах, а яны ўсё падалі і падалі, бы залатыя вялізныя кроплі, важкія і нетаропкія ў цішы вечара, на прыветны дол ля камля, на сцяжыну, у мураву. Тыя, што з верхавіны доўга прабіраліся праз галлі і, бы матылі, адляталі далёка — пад сцены будынка, на парты, к гнуткім блізчастым ножкам прынесенага аднекуль стала.

За сталом, адхінуўшыся на спінку крэсла, бы цвік, роўна тырчаў даўгашы сухі оберштурмфюрар — не стары, кастлявы чалавек з падцятым тонкімі вуснамі і схаванымі пад бровы вачыма. Бліскаючы сіней іскрынкай пярсцёнка, выступкуваў ён на стале нейкі матыў, старанна выпінаючы свае напрасаваныя грудзі з круглым нацысцкім значком і тоўстым «жалезным» крыжам. За яго спіной стаялі астатнія афіцэры і збоку ад усіх — той малады. Ён па-ранейшаму насцярожана і пільна глядзеў на ахвяры і найбольш — на лейтэнанта.

Яны былі зусім непадобны адзін на аднаго з першага погляду, — гэтая два варожыя афіцэры — той вымыты, свежы, у наглянцеваных хромавых ботах, зухаватай высоцай фуражцы з галуном і кантамі, і гэты — знявецянны, босы, расхрыстаны і змучаны. Але адчуvalася нешта схожае і ў росце і нават у іх ablіччы — тыя ж бялявыя схуднелыя твары, разважныя ўдумныя позіркі, мяккая пакатасць чыстых юнацкіх ілбоў. Малады немец не адводзіў позірку ад лейтэнанта-смяротніка, і невядома, што змушала яго так упарта ўглядзіцца. Можа, то была выхаваная з маленства пагарда к слабейшаму, можа, жаданне неабстрэленага тылавіка пазнаць дух праціўніка, можа, схаванае таемнае спачуванне?..

Лейтэнант між тым не вельмі думаў аб прычынах тae цікаўнасці: ён бачыў перад сабой ворага, чакаў пагібелі і думаў, што трэба будзе памерці па-людску. Але ў яго не было ніякае зброі, не шмат засталося сілы. І ён уклаў у свой погляд усю сваю нескароную волю і глядзеў так хвіліну другую, не жадаючы ўступіць гэтаму немцу.

Ворагі тым часам чакалі сабак, чацвёра палонных, самкнуўшыся плячмі, чакалі пагібелі, сотні людзей за пабітымі вокнамі душылі ў сэрцах бяссільную роспач і ледзь стрымлівалі сябе.

І вось з-за рога будынка, туга напяўшы раменныя павадкі і прыцяўшы к ілбам вострыя вуши, выскачылі два шэрыя ваўкадавы — вялізныя, шыракагрудыя, з клочкам зляжалай поўсці на брухах. Яны ўжо ведалі свае абавязкі, гэтыя дрэсіраваныя людаеды, перад тым іх добра памарылі голадам, і яны рваліся цяпер, дыхавічна саплі, пырскаючы з ляп слінаю, драпежна аскальваючы жоўтыя іклы. За імі бег іх павады, нейкі эсэсаўскі ўнтэр — чалавек з агідным насатым тварам, пакрэсленым сінімі рубцамі старых шрамаў, у рудой скураной куртцы і абшытых скурою брыджах. Упіраючыся ў дол абцасамі, ён ледзьве стрымліваў на павадах раз'юшаных сабак.

Крайня ад рога немцы са стрыманай бояззю адступілі назад, загаманілі, забліскалі вачыма. Оберштурмфюරар задаволена ашчэрыўся і з нечаканай лагоднасцю на сухім твары паляпаў сябе па сцёгнах.

— Рэкс! Рэкс!.. Гут, Рэкс!

— О Рэкс,— падхапілі афіцэры, нясмела падыходзячы бліжэй, каб палашчыць сабак, якія, тузуючы доўгія павады, рваліся за загародку. Оберштурмфюරар яшчэ паляпаў па сцёгнах, адхінуў крысо мундзіра, нешта дастаў з кішэні і невысока падкінуў. Вялізная ваўкарэзіна з чарнабурай вузкай хрыбецнай лёгка скочыла ўгору, схапіла ў паветры гасцінец і, прыгнуўшы голаў да кіпцюрыстых шырокіх лапаў, прагна зжэрла яго.

Услед за першымі выскачылі з-за рога яшчэ дзве, праўда, не такія вялізныя, як першая, але гэткія ж скватныя да чалавечай крыві, надрэсіраваныя дужыя аўчаркі. Афіцэры загаманілі, іхняя ўвага пераключылася на сабак, і відаць было, што яны ведалі і любілі гэтых жывёлін. Такое жахлівае відовішча было ў іх накшталт таталізатара і, пэўна, весяліла тылавое жыццё ў гэтым сумным, панішчаным вайнай прыфрантавым гарадку.

Лейтэнант ведаў, што чаго лепшага, як толькі памерці з найбольшай годнасцю, ужо не выпадзе ў яго кароткім жыцці. Апошні раз паглядзеў ён на лагоднае прыволле вячэрняга неба, на якім у недасяжнай высі, бы срэбнае крыло дзівоснае птушкі, ціха ляжаў касячок празрыстых дробных аблокаў, услухаўся ў пакорлівы самотна-ўрачысты шэпт лістапада і адступіў бліжэй да сцяны.

Прадчуваючы хуткую асалоду відовішча, немцы падступіліся да бар'ера, оберштурмфюарар запалым жыватом узваліўся на ўскраек стала, толькі той малады афіцэр стаяў усё на ранейшым месцы і скамянелым позіркам з-пад шырокага казырка фуражкі ўглядзеўся ў палонных.

І тады каты спусцілі сабак.

Чацвёра няшчасных шчыльней прыціснуліся да сцяны і адзін да аднаго, і хоць яны ўжо не мелі ніякіх шанцаў у барацьбе, але ўсё ж не хацелі здавацца адразу. Лейтэнант шырэй расставіў босья ногі, нарыйтаваў для абароны здавровую руку і сачыў. Натрэпанаўся сабакі спрактыкавана выбралі кожны сабе ахвяру і, ударыўшы вобзем пруткімі хвастамі, усе разам рынулі на людзей.

Ён скочыў можа на якой паўсекунды раней за астатніх, гэты здараўенны чарнабуры Рэкс. Лейтэнант мяльком паспеў убачыць яго хцівую ікластую ляпу і, больш інстынктыўна, чым па сваёй волі, з усіе сілы ўскінуў нагу. Шырокія сабачыя грудзі балюча ўдарылі ў ступню, але не павалілі чалавека, прыпёrtага да сцяны, і ваўкадаў, шалёна завыгуны ад няўдачы, адскочыў назад. Іншыя драпежнікі аднак ужо ўчапіліся ў свае ахвяры і дзіка тузаліся. Наўкона ўсchaўся сабачы віск, брэх, штурханіна лютай, незвычайнай барацьбы.

Услед за першым наскокам Рэкс адразу ж сігануў зноў, цэлячы вышай; чалавек не паспеў замахнуцца нагою, як сабачыя лапы ўдарылі яго у бок, і зубатая зяпа ўпілася ў плячо. Лейтэнант рвануўся ад болю і жудасці, ухіляючыся ад страшнай касматай істоты — затрашчала гімнасцёрка, і сабака адараўся. Але ў той жа момант ён скочыў яшчэ раз і ўжо апынуўся на карку.

Гэта было самае страшнае. У нейкае імгненне, зыходзячы крывёю, што ліпкім гарачым струменем лілася з пляча, лейтэнант адчуў ля сябе адну толькі апору — сцяну, людзей ужо не было побач. Ля ног раўлі, екаталі, вішчалі сабакі, і за бар'ерам з парт гэтак жа раўлі, гарлапанілі, стукалі немцы.

З апошняе сілы ён утрымаўся каля сцяны, не даўшы сябе паваліць і тым скончыць усё. Сцяўшы ў душы пякельны боль, ён зноў рвануўся ўсім целам і здаровай рукой ухапіў ваўкадава за шыю. Выгінастыя іклы звера ўжо ўчапіліся ў яго карак: няскерпны боль пранізаў усё цела, мозг, кожную часцінку яго істоты. Памутнела ўваччу. Сабачыя кіпцюры задніх лап дралі яго сцягно, і ён, як толькі мог, усім цяжарам аслабелага цела бразнуў сабаку аб сукаватая бярвенне сцяны.

Ваўкадаў коратка віскнуў і хоць не адчапіўся, але расслабіў сківіцы, і ў той жа момант лейтэнант, намацаўшы рукой ашыянік, з усіх сіл ухапіўся за яго і крутнуў. Гэта памагло, націск ваўкадава паменшаў, звер абмяк, чалавек адараў яго ад сябе і скінуў на зямлю.

Немцы лютавалі — махалі рукамі, крычалі, лаяліся і нечага патрабавалі. Сабачы павадыр, неадрыўна сочачы за бойкай, сіліўся расшпіліць кабур, нехта падахвочваў сабаку. Але оберштурмфюорар, які адзін, здаецца, не хваляваўся і тулуў у вуснах задаволеную ўсмешкую, раптам выпрастаўся за сталом і крыкнуў «Фу!».

Тым часам лейтэнант, прыхінуўшыся да сцяны, стаяў скрываўлены, у пашматанай гімнасцёрцы, а ў яго вачах мітусіліся, скакалі, віліся барвовыя вужакі. Вельмі хацела-ся яму ўпасці, памерці, каб скончыць пакуты, але ён стаяў усё, як крывавы сімвал страшнага людскога злачынства. Прыпаўшы да зямлі і хціва насторчыўшы вуши, гатовы рынуцца зноў, чакаў новай каманды Рэкс. Скончыўшы ка-роткую схватку, шкүматалі свае ахвяры іншыя трое сабак.

І тады сярод агульнага замяшання і вэрхалу з важнаю павольнасцю ўзняўся з-за стала оберштурмфюорар. Афіцэры адразу прыціхлі і пачціва павярнуліся да яго, а ён, тузануўшы на очы блішчасты казырок фуражкі, ашчаперыў выпеставанымі пальцамі спінку гнутага школьнага крэсла.

— Этот русский офицер есть храбрый зольдат. Он достоин уважения, но он потерял форму, господа. Рекс — фас!!!

Ваўкадаў коратка рыкнуў і распластаўся ў паветры на імклівым узлёце, але шырокія сабачыя грудзі глуха ляпнуліся аб смаляныя бёрны сцяны. Яго ахвяра, на якое імгненне апярэдзіўшы гэты скакочок, мёртвая звалілася на здратаваны, скрываўлены дол.

Наступіла кароткая паўза, у якой ніхто не паспей заўважыць, як змроучны малады афіцэр, што стаяў за ўсімі, дастаў танкастволы парабелум, рапушча ўзняў яго да светлавалосай галавы і стрэліў. Афіцэры здрыгнуліся, схапіліся за кабуры, а ён ужо курчыўся на зямлі, і ў зялёную, прытаптаную ботамі муряўку хутка-хутка капалі з падстрыжанай скроні першыя кроплі яго арыйскай крыві.

— Вас іст лес*? — крикнуў оберштурмфюран.

Але было зусім ціха, і ніхто не адказаў яму, быццам усе анямелі, толькі за бар'ерам здаволена вурчалі сабакі, ірвучы целы палонных.

1959 г.

*Што здарылася? (ням., зноска рэд.)